

FILOSOFIE VAN DE PRAXIS

Antonio Gramsci
Filosofie van de praxis

Een bloemlezing, samengesteld, ingeleid
en vertaald door Yvonne Scholten

Editie Leesmagazijn 2024

© 2 0 2 4
E D I T I E
L E E S
M A G A Z I J N

Eerdere uitgave Kritische Bibliotheek, Van Gennep,
Amsterdam 1972

NUR:730 ISBN:978-90-833037-9-6 Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar
gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij mechanisch, elek-
tronisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	7
Inleiding tot de studie van de filosofie en van het historisch materialisme	15
Filosofie van de praxis	95
Kritische aantekeningen bij Boecharins Handboek van het historisch materialisme	136
De filosofie van Benedetto Croce	178
De intellectuelen	198
De moderne vorst	228
De Staat	282
Bibliografie	286

Voorwoord

Pessimisme van het intellect, optimisme van de wil!

Grote filosofen worden na lang hun overlijden nog altijd gelezen, opnieuw geïnterpreteerd en uitgevonden. Nog steeds lezen we Plato, Machiavelli en Kant, niet alleen uit historische interesse maar ook omdat ze ons nog altijd iets kunnen leren over het heden. Al hun oude ideeën verschijnen als nieuw, in steeds andere contexten.

Zo ook met politieke ideeën. Hoewel het zelden gebeurt dat een filosoof honderd jaar na overlijden relevanter is dan ooit voor *zowel* links als rechts. Toch is dit wat er nu met Antonio Gramsci gebeurt. Lang is zijn naam uit het debat verdwenen en met zijn boeken terechtgekomen in een donkere vergetelheid. Vandaag de dag zien we hem echter weer overal: zijn werk is gemeengoed onder communisten en rechtsextremisten, maar ook bij socialisten en conservatieven, van egalitair links tot racistisch rechts. Nu, wie was deze Gramsci, en waarom moeten wij ons nog in hem en zijn gedachtegoed interesseren? Wat staat er in zijn beruchte dagboeken? En vanwaar de hernieuwde interesse in de man en zijn werk?

Het leven van Antonio Gramsci—op 22 januari 1891 geboren in het Italiaanse Ales, in Sardinië—werd van

geboorte tot sterfbed gekenmerkt door gezondheidsproblemen en lichamelijke klachten. Als kind liep hij tuberculose op, en kampte bovendien met een vergroeiing van zijn wervelkom, waardoor hij gebocheld door het leven ging. De ‘kleine man met het grote intellect’ komt al snel in aanraking met socialistische literatuur. Het is tijdens zijn studiejaren in Turijn dat Gramsci zijn politieke engagement ontwikkelt: hij sluit zich aan bij de Partito Socialista Italiano, waar op dat moment Benito Mussolini ook lid van was. Het waren jaren waarin de socialistische partij de wind in de rug had, maar uiteindelijk haar momentum zou verliezen met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Na het einde van de oorlog en vooral in het licht en na-sleep van Lenins Russische Revolutie in 1917, hing er in Europa opnieuw een socialistisch soort optimisme in de lucht: het was tijd voor revolutie! In de jonge Weimarrepubliek brak de Spartacusopstand (1919) uit en in Italië de ‘biennio rosso’. Datzelfde jaar richt Gramsci het tijdschrift *L'Ordine Nuovo* op, wat niet alleen in naam, maar ook in reële zin opriep tot een nieuwe orde. Al snel werden opstanden neergeslagen en maakten de rode jaren plaats voor de zwarte hemden. Een nieuwe orde kwam er zeker, zij het niet de socialistische heilstaat die Gramsci voor ogen had, maar veeleer een fascistisch inferno. Waar de communisten en sociaaldemocraten het als eerste moesten ontgelden. Onder hen: Gramsci, een van de eerste slachtoffers van de fascistische klopjacht.

Op 8 september 1926 wordt Gramsci door Mussolini's regime opgepakt en meegevoerd naar de gevangenis. Wanneer zijn zaak twee jaar later voorkomt, hoort hij twintig jaar gevangenisstraf tegen zich geëist worden wegens het 'aanzetten tot gewapend verzet tegen de overheid'. De aanklager zou in dat proces gezegd hebben dat "we [ervoor] moeten zorgen dat dit stel hersens twintig jaar lang niet kan functioneren".

Maar het bleek meer te vergen dan eenzame opsluiting, onmenselijke fysieke omstandigheden en een steeds zorgwekkendere gezondheid om Gramsci's geest te breken. In die opgesloten jaren schrijft hij talloze notitieboekjes vol, duizenden pagina's lang, over politiek, filosofie, religie, literatuur—over alles dat zorgt voor geestelijke bevrijding. Uiteindelijk zijn dertig van deze notitieboekjes mee naar buiten gesmokkeld en postuum uitgegeven als de *Quaderni del Carcere*, beter bekend als de *Prison Notebooks*. Na ruim tien jaar gevangenschap wordt Gramsci uiteindelijk vervroegd vrijgelaten vanwege zijn almaar verslechterende gezondheid. Drie dagen na zijn vrijlating, op 27 april 1937, overlijdt hij in Rome aan een hersenbloeding, op zesenvertigjarige leeftijd.

Pas na de Tweede Wereldoorlog zouden zijn ideeën een schokgolf teweegbrengen in de intellectuele traditie van het marxisme. Zo opent Perry Anderson zijn *Antinomies of Antonio Gramsci* (1976) met de lofuiting dat "geen enkele marxistische denker van na de klassieke periode vandaag in het Westen zo algemeen gerespec-

teerd [wordt] als Antonio Gramsci”. De Britse communistische historicus Eric Hobsbawm was een van de eersten die de ideeën van Gramsci populariseerde, en ook de cultureel theoreticus Stuart Hall en andere linkse prominenten van de *New Left Review* gingen met Gramsci’s ideeën aan de haal. Met de bundel die u nu vastheeft, samengesteld door Yvonne Scholten, werd zijn naam bekend in Nederland. In de jaren 70 gaf ook de Socialistiese Uitgeverij Nijmegen een aantal Nederlandse vertalingen van Gramsci uit, evenals een biografie. Maar het werk van Gramsci brak pas echt door aan de linkerkant met *Hegemony and Socialist Strategy* (1985), de postmarxistische klassieker van Chantal Mouffe en Ernesto Laclau.

In dat boek van Mouffe en Laclau werken ze het concept van ‘hegemonie’ verder uit—dat centraal staat in het denken van Gramsci en sindsdien als dominant theoretisch construct zijn weg gevonden heeft in het discours van vele wetenschappelijke disciplines. Het idee van hegemonie behelst dat een machtsorde moet berusten op een combinatie van zowel dwang als instemming. Wie macht wil uitoefenen, zo stelt Gramsci, dient ondergeschikte groepen zo te vormen dat ze het met je eens zijn. Ze hoeven daarom niet zozeer onderworpen of gedisciplineerd te worden, ze disciplineren immers zichzelf: ze *willen* zich aan de regels van de heerschappij houden. Zulke instemming kan niet alleen vanuit de staat komen: ze wordt juist gevormd in nauw samenspel met de media, het onderwijs, de cultuurindustrie, realiseert Gramsci. Het komt er dus

op aan deze instituties te *vormen*, te instrumentalisieren, zodat ze opereren in lijn met het politieke staatsprogram. Hoe minder dwang nodig is, hoe beter dit is gelukt. Precies op dit punt verlaat Gramsci het starre, deterministische marxisme en verruimt hij het voor een dynamische ‘filosofie van de praxis’.

Daartoe introduceert Gramsci de concepten ‘bewegingsoorlog’ en ‘stellingenoorlog’ in het politieke vocabulaire. In een klassieke bewegingsoorlog gaat het erom in het kortst mogelijke tijdbestek zo veel mogelijk land te veroveren. Maar de Eerste Wereldoorlog—die sterk vormend was voor Gramsci—was geen ‘klassieke’ oorlog. Met het mislukken van het Von Schlieffenplan zagen de centralen en de geallieerden zich gedwongen zich aan weerszijden in te graven: de Grote Oorlog zou een loopgravenoorlog worden, waarbij de soldaten afhankelijk gemaakt zijn van bevoorrading van munitie en manschap uit het vaderland.

Gramsci zet deze militaire concepten om in politieke praktijk. Zo is de Franse Revolutie, met het mobiliseren van grote groepen mensen die uiteindelijk de Bastille zouden bestormen en Lodewijk XVI zouden onderwerpen aan de guillotine—een voorbeeld van een politieke bewegingsoorlog, evenals de Russische Revolutie dat was, waarbij het Winterpaleis werd bestormd en de tsaar afgezet. Volgens Gramsci is die methode niet langer toereikend om een socialistische revolutie te ontketenen. Een revolutie kan namelijk alleen plaatsvinden als die voorafgegaan is door een langdurige stel-

lingenoorlog binnen de samenleving als geheel, waarbij alles dient te worden ingezet ter versterking van het front. In de eerste plaats door een nieuwe hegemonie te creëren via de media, het onderwijs en de literatuur. Pas dan is de tijd rijp voor de revolutie. Tijdens de studentenprotesten van mei '68 had Rudi Dutschke min of meer dit voor ogen toen hij opriep tot een 'lange mars door de instituties'.

Juist op dit punt komen de angstvisioenen vanuit de politieke rechterkant op. Zoals rechtse politiek veelal gebaseerd is op angst, gaat het in dit geval om de angst voor een of andere linkse of 'cultuurmarxistische' indoctrinatie—een complottheorie met antisemitische wortels. Zo wordt verbeeld hoe een kleine groep linkse mensen de instituties is 'binnengedrongen' om ons van daaruit de doctrine van 'politieke correctheid' op te leggen, met als doel de 'westerse beschaving' ten gronde te brengen. Als we rechtse politici horen over de 'linkse media' of de 'linkse universiteiten', is het cultuurmarxistisch plot nooit ver weg. Gramsci is de aangewezen verantwoordelijke voor deze beoogde 'ondergang van het Avondland' en dus zien we zijn naam steeds vaker vallen bij auteurs aan de uiterst rechtse zijde van het politieke spectrum. Conservatieven als Paul Cliteur en Roger Scruton—beiden leermeester van Thierry Baudet—halen hem aan, en Baudet zelf ook. Een extreem-rechtse denker als Renaud Camus, bedenker van de *grand remplacement*, en figuren uit de alt-right als Milo Yiannopoulos, hebben Gramsci ook weten te vinden. Hun paranoia wordt treffend geïllus-